

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA RAQAMLI MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Xoldorova E'zoza Sattor qizi

Xalqaro Nordik Universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20543083>

Annotatsiya. Mazkur tezisda boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari, raqamli ta'lim muhitining imkoniyatlari hamda o'quvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli madaniyatning tarkibiy qismlari, uni shakllantirishda o'qituvchi va ota-onalarning o'rni hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli madaniyat, raqamli kompetensiya, boshlang'ich ta'lim, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli ta'lim muhiti, pedagogik texnologiyalar, raqamli tarbiya.

Kirish

XXI asr insoniyat taraqqiyoti tarixida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi hamda jamiyat hayotining barcha jabhalarida raqamlashtirish jarayonlarining keng ko'lamda joriy etilishi bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda dunyoning aksariyat davlatlarida raqamli texnologiyalar ta'lim, fan, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, davlat boshqaruvi va ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Mazkur jarayonlar inson kapitalini rivojlantirish, yosh avlodni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish hamda ularni global axborot makonida faol ishtirok etishga tayyorlash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ta'lim tizimini raqamlashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga keng tatbiq etish, yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish va ularda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, ayniqsa boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning raqamli madaniyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifaga aylanmoqda.

Boshlang'ich ta'lim shaxs kamolotining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi.

Aynan shu davrda bolaning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, kommunikativ qobiliyatlari, mustaqil fikrlash ko'nikmalari va ta'lim faoliyatiga bo'lgan munosabati shakllanadi. Zamonaviy bolalar esa avvalgi avlodlardan farqli ravishda raqamli texnologiyalar bilan juda erta yoshdan tanishib, smartfonlar, planshetlar, kompyuterlar va internet tarmog'idan kundalik hayotda faol foydalanmoqdalar. Natijada ular "raqamli avlod" vakillari sifatida shakllanayotgan bo'lsalar-da, texnologiyalardan to'g'ri, maqsadli va xavfsiz foydalanish ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganligi kuzatilmoqda.

Bugungi kunda internet tarmog'i o'quvchilar uchun bilim olish, muloqot qilish va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatlarini yaratishi bilan bir qatorda, turli xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda.

Jumladan, zararli axborotlarning tarqalishi, kiberbulling, internetga qaramlik, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasizligi hamda virtual muhitdagi axloqiy me'yorlarning buzilishi kabi holatlar yosh avlodning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida nafaqat raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini, balki raqamli madaniyatni ham shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Raqamli madaniyat tushunchasi o'z ichiga axborotni izlash, saralash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish, internet etikasi qoidalariga rioya qilish, axborot xavfsizligini ta'minlash, media mahsulotlarni tanqidiy baholash, raqamli muhitda mas'uliyatli xulq-atvor namoyon etish kabi ko'plab kompetensiyalarni qamrab oladi. Ushbu kompetensiyalar o'quvchilarning axborot jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, umrbod ta'lim olishga tayyor bo'lishi hamda raqamli makonda o'z o'rnini topishida muhim omil hisoblanadi.

Pedagogika fanida raqamli madaniyatni shakllantirish masalalari so'nggi yillarda alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmoqda. Xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan raqamli savodxonlik, media savodxonlik, axborot madaniyati va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga oid ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari, metodik yondashuvlari hamda samarali vositalarini takomillashtirish masalalari o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish jarayoni faqatgina axborot texnologiyalarini o'rgatish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon o'quvchilarda raqamli muhitga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish, ularda mas'uliyat, axborot bilan ishlash madaniyati, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, internet tarmog'ida xavfsiz faoliyat yuritish malakalarini hosil qilishni ham nazarda tutadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda o'qituvchi, ota-ona va ta'lim muassasasining o'zaro hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan tadqiq etish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash hamda ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunda pedagogika nazariyasi va amaliyotining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan ushbu masalalar tahlil qilinib, boshlang'ich ta'lim tizimida raqamli madaniyatni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish masalasi so'nggi yillarda pedagogika, psixologiya, axborot texnologiyalari va media ta'lim yo'nalishlarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning muhim obyektlaridan biriga aylangan. Raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi ta'lim tizimida yangi kompetensiyalarni shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu sababli mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan raqamli savodxonlik, axborot madaniyati, media savodxonlik va raqamli fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga oid ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan.

Raqamli madaniyat tushunchasining nazariy asoslari dastlab axborot jamiyati konsepsiyasi bilan bog'liq holda shakllangan. Bu borada amerikalik sotsiolog olimlar Alvin Toffler va Manuel Castells tomonidan ilgari surilgan g'oyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Toffler jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichi sifatida axborotlashgan jamiyat shakllanayotganini ta'kidlab, yosh avlodni yangi axborot muhitiga moslashtirish zarurligini asoslab bergan. Castells esa tarmoq jamiyati nazariyasini ishlab chiqib, zamonaviy inson faoliyatining aksariyat qismi raqamli kommunikatsiyalar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatib bergan.

Raqamli kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha tadqiqotlar orasida European Commission tomonidan ishlab chiqilgan DigComp (Digital Competence Framework for Citizens) modeli alohida o'rin tutadi. Mazkur modelda raqamli kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari sifatida axborot savodxonligi, kommunikatsiya va hamkorlik, raqamli kontent yaratish, xavfsizlik hamda muammolarni hal qilish kompetensiyalari ajratib ko'rsatilgan. Ushbu yondashuv bugungi kunda ko'plab davlatlarning ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqishda metodologik asos vazifasini bajarmoqda.

Media savodxonlik va raqamli madaniyat masalalarini o'rganishda UNESCO ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy konsepsiyalar ham muhim ahamiyatga ega. UNESCO tadqiqotlarida zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida o'quvchilarning axborotni tanqidiy tahlil qilish, media mahsulotlarni baholash hamda axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish kompetensiyalarini shakllantirish zarurligi ta'kidlangan.

Rus olimlari orasida Aleksey Khutorskoy, Igor Robert va boshqa tadqiqotchilar tomonidan ta'limni axborotlashtirish hamda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari ishlab chiqilgan. Ularning tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham raqamli ta'lim va axborot madaniyati masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish, media savodxonlikni rivojlantirish hamda o'quvchilarning axborot madaniyatini shakllantirish bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Tadqiqotlarda zamonaviy ta'lim muhitida o'quvchilarning mustaqil bilim olish kompetensiyalarini rivojlantirish, elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish hamda raqamli vositalar yordamida ta'lim sifatini oshirish masalalari yoritilgan.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, raqamli madaniyat ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u axborot savodxonligi, media savodxonlik, raqamli xavfsizlik, internet etikasi va raqamli kommunikatsiya madaniyatini o'z ichiga oladi. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyati umumiy o'rta ta'lim yoki oliy ta'lim tizimiga qaratilgan bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, yosh xususiyatlariga mos metodlari va amaliy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari yetarli darajada yoritilmagan.

Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslarini chuqur o'rganish, ushbu jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Bu esa ta'lim oluvchilarning axborot jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan raqamli kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib borayotgan hozirgi davrda yosh avlodni axborot makonida to'g'ri faoliyat yuritishga tayyorlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish masalasi ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi, axborot bilan ishlash ko'nikmalari va ijtimoiy xulq-atvorining asoslari shakllanadi.

Raqamli madaniyat shaxsning raqamli texnologiyalar bilan ishlash jarayonida bilim, ko'nikma, malaka va axloqiy qadriyatlarni uyg'un ravishda namoyon etish qobiliyatidir. U nafaqat texnik vositalardan foydalanishni, balki axborotni tanlash, baholash, tahlil qilish, undan oqilona foydalanish hamda virtual muhitda mas'uliyatli xulq-atvorni namoyon etishni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish kompleks pedagogik yondashuvni talab etadi.

Asosiy qism. Pedagogik nuqtai nazardan raqamli madaniyat quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topadi:

- axborot savodxonligi;
- media savodxonlik;
- raqamli kommunikatsiya madaniyati;
- axborot xavfsizligi ko'nikmalari;
- raqamli etikaga rioya qilish;
- tanqidiy va kreativ fikrlash kompetensiyalari.

Axborot savodxonligi o'quvchining kerakli ma'lumotni izlash, topish, saralash va undan maqsadli foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ushbu ko'nikmani shakllantirish uchun ularga internet tarmog'idan foydalanishning oddiy qoidalari, ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlash hamda axborotlarni tahlil qilish usullari o'rgatilishi lozim. Bunday yondashuv bolalarning mustaqil bilim olish kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Media savodxonlik raqamli madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Hozirgi davrda bolalar turli video platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va elektron axborot resurslaridan keng foydalanmoqda. Shu sababli o'quvchilarda media mahsulotlarni tanqidiy baholash, reklama va manipulyativ axborotlarni anglash, yolg'on va haqqoniy ma'lumotlarni farqlash ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Bu esa o'quvchilarning axborot oqimida mustaqil qaror qabul qilishiga yordam beradi.

Raqamli kommunikatsiya madaniyati ham zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Elektron pochta, messenjerlar va onlayn platformalar orqali muloqot qilish jarayonida o'quvchilar internet etikasi qoidalariga rioya qilishlari kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga virtual muhitda hurmat, xushmuomalalik, mas'uliyat va madaniyat tamoyillariga amal qilish tushuntirilishi lozim. Bu esa kiberbulling, haqorat va boshqa salbiy holatlarning oldini olishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirishda axborot xavfsizligi masalalari alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, internetdan foydalanayotgan bolalar turli xavf-xatarlarga duch kelish ehtimoliga ega.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, noma'lum havolalarga kirmaslik, begona shaxslar bilan muloqot qilishda ehtiyotkor bo'lish kabi ko'nikmalar o'quvchilarga muntazam ravishda o'rgatilishi zarur.

Raqamli madaniyatni rivojlantirishning samarali pedagogik shartlaridan biri ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiya qilish hisoblanadi.

Interaktiv doskalar, multimedia vositalari, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va ta'lim platformalari o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshirib, bilimlarni samarali o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ushbu vositalardan foydalanish o'quvchilarda raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarining shakllanishiga ham imkon yaratadi.

Raqamli madaniyatni shakllantirishda o'qituvchining roli alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagog nafaqat o'z fanini mukammal bilishi, balki raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish kompetensiyasiga ham ega bo'lishi kerak. O'qituvchi dars jarayonida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish, o'quvchilarni internetdagi foydali manbalarga yo'naltirish va ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali raqamli madaniyatni shakllantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur jarayonda ota-onalarning ham mas'uliyati katta. Oila bolalarning raqamli muhit bilan ilk tanishuv maskani hisoblanadi. Ota-onalar tomonidan internetdan foydalanish vaqtini nazorat qilish, foydali kontentlarni tavsiya etish va bolalarga axborot xavfsizligi qoidalarini tushuntirish raqamli madaniyatni shakllantirish samaradorligini oshiradi. Ta'lim muassasasi va oilaning hamkorligi bu boradagi eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni rivojlantirishda loyiha metodi, muammoli ta'lim, interaktiv o'yinlar, gamifikatsiya texnologiyalari, veb-kvestlar va elektron portfoliolardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega. Ushbu metodlar o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rag'batlantiradi, ijodkorligini rivojlantiradi va raqamli vositalardan maqsadli foydalanishga o'rgatadi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri bo'lib, u axborot savodxonligi, media savodxonlik, raqamli kommunikatsiya, axborot xavfsizligi va raqamli etikani rivojlantirishga asoslanadi. Mazkur jarayonning samaradorligi esa ta'lim muassasasi, o'qituvchi va ota-onalarning hamkorligi hamda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish darajasiga bog'liqdir.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning raqamli transformatsiyalashuvi sharoitida yosh avlodni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali, maqsadli va xavfsiz foydalanishga o'rgatish ta'limning muhim vazifasiga aylanmoqda. Raqamli madaniyat nafaqat texnologik vositalardan foydalanish ko'nikmalarini, balki axborotni tanqidiy tahlil qilish, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, internet etikasi va mas'uliyatli raqamli xulq-atvor kabi kompetensiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarda raqamli madaniyatning asosiy elementlarini shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi. Aynan ushbu yoshda bolalarda axborotni qabul qilish, qayta ishlash va undan foydalanish ko'nikmalari rivojlanadi. Shu sababli raqamli madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat tizimli, maqsadli va uzluksiz tashkil etilishi lozim.

Maqolada tahlil qilingan ilmiy manbalar va pedagogik yondashuvlar asosida raqamli madaniyatni shakllantirishning asosiy shartlari sifatida axborot savodxonligini rivojlantirish, media ta'lim elementlarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish, axborot xavfsizligi qoidalarini o'rgatish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda o'qituvchi va ota-onalarning hamkorligini kuchaytirish muhim omillar ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, interaktiv metodlar, gamifikatsiya, loyiha faoliyati, elektron ta'lim platformalari va multimedia vositalaridan foydalanish o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi asoslandi. Ushbu metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini, kommunikativ qobiliyatlarini hamda raqamli muhitda faol ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelgusida boshlang'ich ta'lim tizimida raqamli madaniyatni shakllantirish bo'yicha maxsus metodik dasturlar, elektron o'quv resurslari va innovatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'quvchilarning axborot jamiyati talablariga mos ravishda shakllanishi, raqamli muhitda xavfsiz va mas'uliyatli faoliyat yuritishi hamda zamonaviy kompetensiyalarga ega bo'lgan barkamol shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida raqamli madaniyatni shakllantirish ta'lim sifatini oshirish, yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirish va ularni kelajakdagi kasbiy hamda ijtimoiy faoliyatga tayyorlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar va amaliy tadbirlarni yanada takomillashtirish pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. O'RQ–637-son. – Toshkent, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2003.
5. O'zbekiston Respublikasining “Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2017.
6. Manuel Castells. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
7. Alvin Toffler. *The Third Wave*. – New York: Bantam Books, 1980.
8. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.